

УДК 336. 71+339. 137. 2

Веселий І. О.,*здобувач Донецького державного університету управління*

РОЗПОДІЛ БАНКІВ УКРАЇНИ ЗА ГРУПАМИ: КОНКУРЕНТНИЙ АСПЕКТ

Досліджено еволюцію вимог наглядового органу до групування банків за розміром, динаміку активів і капіталу малих і середніх банків, їх частки в банківській системі. Систематизовано конкурентні переваги великих і невеликих банків. Розроблено пропозиції щодо удосконалення державного регулювання банків різних груп.

Ключові слова: банк, група, конкурентні переваги, активи, капітал, наглядовий орган.

Исследована эволюция требований наблюдательного органа к группировке банков по размеру, динамика активов и капитала малых и средних банков, их доли в банковской системе. Систематизированы конкурентные преимущества больших и меньших банков. Разработаны предложения по совершенствованию государственного регулирования банков разных групп.

Ключевые слова: банк, группа, конкурентные преимущества, активи, капитал, наблюдательный орган.

The evolution of requirements of supervisory authority to the groupment of banks in size, the dynamics of assets and capital of small and middle banks, their stakes in the banking system is probed. The competitive edges of large and small banks are systematized. The suggestion on perfection of government control of banks of different groups is developed.

Keywords: bank, group, competitive edges, assets, capital, supervisory authority.

Постановка проблеми. В умовах подолання наслідків фінансової кризи у банківській сфері зростає роль наглядової діяльності НБУ. Із січня 2001 р. вона охоплює всі банки, їх підрозділи, афілійованих та споріднених осіб банків на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних та фізичних осіб у частині здійснення банківської діяльності. Із 2002 р. банки України розподіляються на групи залежно від розміру чистих активів із метою вдосконалення банківського нагляду, оптимізації розподілу функцій і обов'язків між центральним апаратом і територіальними управліннями Національного банку України щодо нагляду за банками Комісією НБУ з питань нагляду і регу-

лювання діяльності банків. З початку 2009 р. близько 20 середніх і малих українських банків (із третьої та четвертої груп за класифікацією НБУ) оголосили про плани збільшення статутного капіталу [1].

За участі представників Асоціації "Український Кредитно-Банківський Союз", Національного банку України та профільного комітету Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності відбулося обговорення положень законопроекту щодо регулювання діяльності банків (реєстраційний № 0884), які викликали найбільше заперечень із боку банківського співтовариства [2]. НБУ не відступає від своєї ідеї різко підвищити вимоги до мінімального розміру статутного капіталу банку на момент створення з 75 млн. грн. до 500 млн. грн., мотивуючи це "турботою про інтереси вкладників". Встановлюючи такі вимоги, які майже в 10 разів перевищують аналоги в межах Єврозони (5 млн. євро), регулятор не приховує бажання залишити на ринку лише великі банки [3].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Побудова банківської системи країни великою мірою визначається інституціональними особливостями економічного розвитку. У науковій літературі досліджується проблема інституціональної структури банківської системи України та її діалектичний зв'язок із макроекономічними показниками розвитку економіки України та мікроекономічними показниками на рівні окремих комерційних банків. У цьому контексті заслуговують на увагу дослідження С. Фабер, Г. Карчевої, які вважають, що позитивна тенденція стрімкого зростання обсягів активно-пасивних операцій протягом 2003-2004 рр. загалом сприяла підвищенню функціональної ролі банків у розвитку економіки, про що свідчить співвідношення основних показників розвитку банківського сектору і ВВП [4, 9]. Будучи менш оптимістичним, Ю. Прозоров, проаналізувавши чотири основні етапи інституційної трансформації банківського капіталу, застерігав, що банківська система України може потрапити до інституційної пастки швидкого зростання [5]. О. Кот робить акцент на диференціацію банків як інструмент державного регулювання, який використовується НБУ під час інспекційних перевірок, розподілу банків на групи за розміром активів, встановлення різних вимог для банків, створених за участю вітчизняного чи іноземного капіталу тощо [6]. У роботі О. Скоробогач узагальнюється досвід розвинутих країн (США, Швейцарія, Німеччина), де саме малі та середні банки є надійною основою банківської системи, виконуючи функції, якими великі банки не займаються [7]. Головний принцип їх роботи – "know your client" – знати свого клієнта.

Утім, акцентуючи увагу на залежності форм і методів конкурентної боротьби від розміру банку, дослідники не приділяють достатньої уваги конкурентному аспекту розподілу комерційних банків України за групами.

Мета і завдання дослідження – розробка пропозицій щодо удосконалення державного регулювання банків різних груп.

Виклад основного матеріалу. В умовах швидкого зростання обсягів банківської діяльності критерії розподілу банків на групи затверджувалися щорічними рішеннями Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків НБУ, їх динаміку наведено на рис. 1.

Граничні межі розміру чистих активів для окремих груп банків на 2002 р. становили: найбільші банки – 1200 млн. грн.; великі банки – 400 млн. грн.; середні банки – 150 млн. грн. У 2003 р. вимоги були підвищені на 100 млн. грн. для банків I-II груп і на 50 млн. грн. для банків III групи. У 2002-2003 рр. мінімальні розміри чистих активів для банків I-II груп відрізнялися майже у 3 рази, у 2004 р. розрив скоротився до 2 разів. Граничні межі розміру активів становили: група I – більше 2000 млн. грн.; група II – більше 1000 млн. грн.; група III – більше 300 млн. грн.; група IV – менше 300 млн. грн. Рішенням НБУ від 19. 02. 2004 р. гранична межа для банків II групи зменшена до 900 млн. грн. Банк “Аркада” із розміром активів 276271 тис. грн. включено до групи II, враховуючи значний обсяг пасивних операцій банку. У 2005 р. граничні межі розміру активів для банків були підвищені: для групи I – на 500 млн. грн., для груп II і III – на 100 млн. грн.

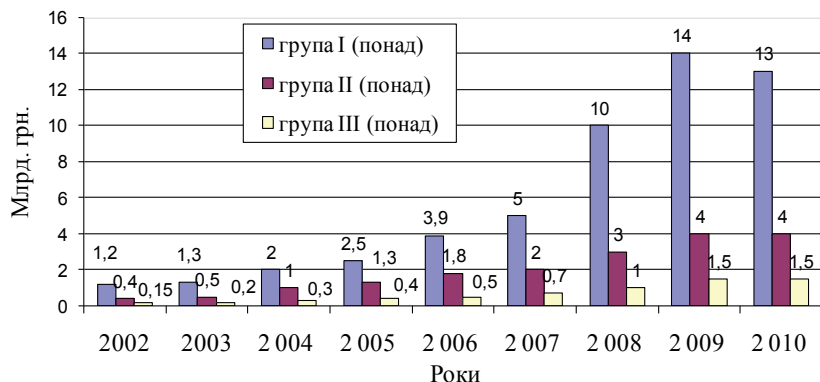

Рис. 1. Нормативні критерії НБУ щодо розподілу комерційних банків України на групи за розмірами активів

Протягом 2002-2006 рр. банківська система України демонструвала значні темпи зростання: чисті активи українських банків зросли у 5,75 рази, капітал – у 14,2 рази, переважно за рахунок банків першої та другої груп. Більшість банків першої та другої груп має розгалужену мережу територіальних підрозділів. Слід зазначити, що питома вага найбільших та великих банків (перша та друга групи банків) у банківській системі України зросла з 75% (станом на 01. 01. 06 р.) до 81% (станом на 01. 01. 07 р.), що свідчить про укрупнення банківської системи.

Граничні межі розміру активів для окремих груп банків на 2006 р.: група I – більше 3,9 млрд. грн.; група II – більше 1,8 млрд. грн.; група III – більше 500 млн. грн.; група IV – менше 500 млн. грн. Враховуючи значне зростання в 2006 р. активів банківської системи, розширення філійної мережі банків, граничні межі розміру активів для окремих груп банків були підвищені на 2007 р.: група I – більше 5 млрд. грн.; група II – більше 2 млрд. грн.; група III – більше 700 млн. грн.; група IV – менше 700 млн. грн.

Влітку 2008 р. НБУ посилив вимоги до капіталу фінансових установ, скасувавши диференціацію українських банків на кооперативні (мінімальний розмір капіталу – EUR1,5 млн.), регіональні (EUR5 млн.) та міжрегіональні (EUR 8 млн.). Відповідно до розпорядження НБУ від 6 серпня 2008 р. № 228, всі без винятку банки повинні формувати капітал на суму не менше EUR 10 млн. Новий норматив набуває чинності у 2010 та 2012 рр. (для банків з капіталом понад EUR 8 млн. – з 1 липня 2010-го, менше – з початку 2012-го).

У 2008-2009 рр. НБУ здійснював розподіл українських банків на групи за розміром активів і регулятивного капіталу. Граничний розмір активів для I групи банків на 2009 р. установлений на рівні більше 14 млрд. грн. (на 2008 р. – 10 млрд. грн.) при регулятивному капіталі більше 1,5 млрд. грн. (на 2008 рік – 1 млрд. грн.); II група – активи більше 4 млрд. грн. (на 2008 р. – більше 3 млрд. грн.) при регулятивному капіталі понад 500 млн. грн. (300 млн. грн.); III група – більше 1,5 млрд. грн. (1 млрд. грн.) і більше 200 млн. грн. (100 млн. грн.) відповідно; IV група – менше 1,5 млрд. грн. (менше 1 млрд. грн.) і менше 200 млн. грн. (100 млн. грн.) відповідно. У 2010 р. Національний банк України відмовився враховувати регулятивний капітал при розподілі банків на групи. Граничний розмір активів для банків I групи було знижено до 13 млрд. грн., для інших груп залишено без змін.

Протягом аналізованого періоду 2002-2010 рр. (рис. 2) кількість банків збільшилася зі 153 до 181, у т. ч. банків I групи – з 8 до 18, II групи – з 12 до 20, IV групи – з 98 до 122. Починаючи з 2003 р., активи малих і середніх банків України зросли більше ніж у 7 разів, капітал – у 5 разів (рис. 3), але чимдалі частка невеликих банків у фінансовій системі України знижується (рис. 4) – по активам із 31 % до 16,2%, по власному капіталу – із 49,6% до 19%.

Системні банки мають найбільшу за обсягами, кількістю та різноманітністю групу споживачів банківських послуг.

Володіючи переважною кількістю ресурсів, вони можуть користуватися монополними перевагами на ринку, отримувати монополний прибуток. Банки другої та третьої групи мають змогу обслуговувати меншу кількість клієнтів і оперувати меншими обсягами доходів. Більшість банків четвертої групи знаходиться під постійною загрозою закриття, ліквідації, тому що вони не можуть забезпечити виконання вимог НБУ щодо збільшення розміру власного капіталу та величини сформованого резервного фонду. Крім того, на місцях їх витісняють філії системних банків, які впроваджують нові технології.

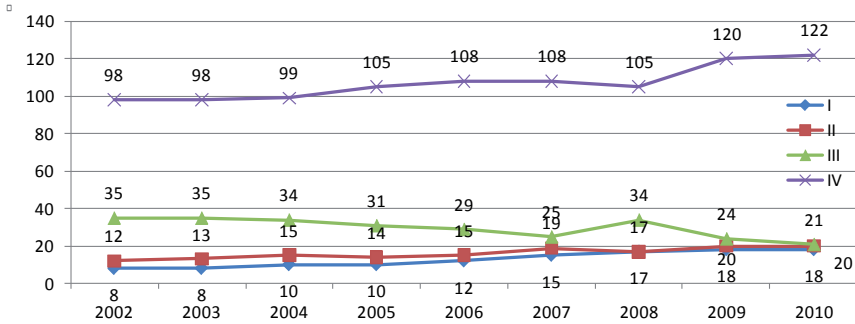

Рис. 2. Зміна кількості комерційних банків України за групами за 2002 – 2010 рр.

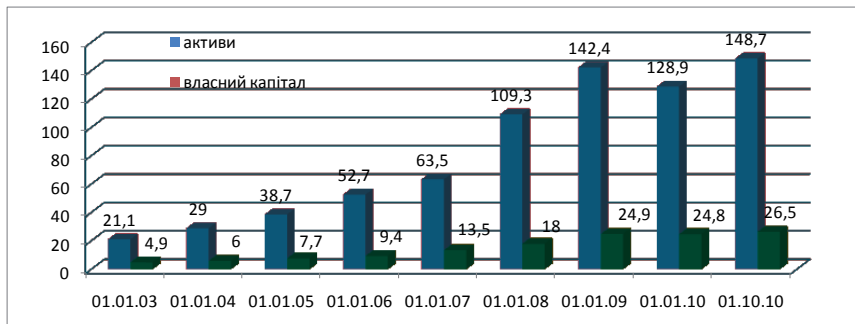

Рис. 3. Зміна розміру активів і власного капіталу малих і середніх банків України за 2002-2009 рр. та січень-вересень 2010 р., млрд. грн.

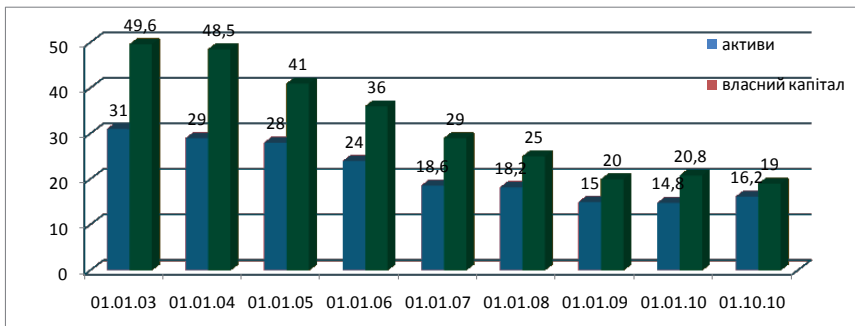

Рис. 4. Зміна частки малих і середніх банків у банківській системі України за 2002-2009 рр. та січень-вересень 2010 р., %

Проте малі банки мають і переваги у порівнянні з великими: по-перше, відсутність зовнішніх боргів. Невеликі банки якщо й отримували кредитні кошти з-за кордону, то здебільшого від своїх материнських структур. Враховуючи, що материнські структури не зацікавлені в банкрутстві своїх українських дочок, такі кредити, ймовірно, будуть реструктуровані. По-друге, невелика клієнтська база дозволяє малим банкам індивідуально реструктурувати борги позичальників, оперативно видавати нові кредити, надавати позики на погашення боргів перед іншими банками. По-третє, лінійна структура і доступність топ-менеджерів банку для клієнтів. Чим простіше дрібному підприємцеві достукатися до голови правління невеликого банку, тим вища ймовірність того, що він стане постійним клієнтом установи.

Невеликі та середні банки неформально можна розподілити на кілька груп. Перша – кептивні банки, або кишенькові фінансові установи, створені для обслуговування конкретних бізнес-груп: "Кредит-Дніпро" (Інтерпайп), "Мегабанк" (Енергетичний стандарт), "Акцент-Банк" (Приват). Друга – нішеві фінансові установи, що спеціалізуються на одному-двох видах банківських послуг. Наприклад, "Іпобанк" та Міжнародний іпотечний банк до кризи здебільшого займалися іпотечним кредитуванням, Банк "Русский Стандарт" та Банк "Ренесанс Капітал" – беззаставним споживчим кредитуванням, банк "Аркада" активно кредитував забудовників і покупців нерухомості. Третя група – регіональні фінансові установи: "Полтава-Банк", одеські "Морський транспортний банк" та "Одеса-Банк", донецький "Фамільний", харківський "Базис". Деякі банки мають відділення у столиці та великих містах України, однак основний їхній бізнес зосереджений в одному з регіонів. Регіональні банки краще знають специфіку місцевої економіки і тим самим сприяють соціально-економічному розвитку даного регіону. Тим самим малі банки стають серйозними конкурентами для великих банків, які діють у цих регіонах, тобто зберігається конкурентне середовище та стримується процес концентрації та монополізації на фінансово-кредитному ринку. А це, своєю чергою, підвищує конкурентоспроможність великих вітчизняних банків на міжнародних фінансово-кредитних ринках. Четверта група – фінансові установи, створені з метою продажу або вже приналежні іноземним фінансовим групам. Підтримкою материнських структур заручилися Індустріально-експортний банк (Credit Agricole), МТБ (Marfin Popular Bank), БТА Банк (казахський Тураналем), БМ Банк (Банк Москви), Фольксбанк (австрійський Volksbank International AG), Піреус Банк (грецький Piraeus Bank) тощо.

Головна теперішня проблема малих і середніх банків – дефіцит коштів. Великі системні фінансові установи активно кредитуються в НБУ й на міжбанківському ринку, а ось невеликим банкам шлях до таких грошей фактично закритий. Ще наприкінці 2008 р. НБУ почав надавати довгострокове рефінансування (на 1 рік) тільки банкам, організованим у формі ВАТ, статутний капітал яких перевищує 500 млн. грн. Маленькі й середні

банки з невеликими статутними капіталами залишилися без довгих грошей НБУ. У поточний час можливі такі шляхи подальшого розвитку малих та середніх банків в Україні: I – самостійне нарощення регулятивного капіталу; II – об'єднання малих та середніх банків між собою шляхом злиття; III – поглинання малих та середніх банків великими конкурентами; IV – самоліквідація у випадку нездатності банків III та IV груп підвищити свої потужності.

Малі та середні банки продемонстрували стійкість та конкурентоспроможність у складних умовах фінансової кризи та своєчасно виконували свої зобов'язання перед вкладниками, що є достатнім підтвердженням необхідності їх збереження та подальшого розвитку. У той час як окремі великі банки, капітал яких у багато разів перевищував встановлені НБУ мінімальні розміри, не змогли вчасно повернути кошти вкладникам. Досвід подолання кризових явищ підтвердив залежність надійності банку, в першу чергу, від виваженої кредитної політики, орієнтації на тісну співпрацю з клієнтами, професійних стратегічних рішень менеджменту фінансової установи та довіри до неї з боку населення, а не від розміру капіталу.

Висновки. Результати дослідження свідчать, що позиція та політика НБУ щодо різних груп банків повинна бути диференційованою та спрямованою на досягнення максимальних результатів по сукупності з врахуванням інтересів різних рівнів суспільства та банківської системи:

- НБУ доцільно стримувати діяльність системних банків, сприяти функціонуванню великих та середніх банків і надавати фінансову підтримку малим банкам шляхом створення на їх основі муніципальних банків з метою оптимізації чинників конкурентної боротьби та уповільнення монополізації банківської сфери;

- характерними рисами діяльності “невеликих банків” є: висока лояльність основних клієнтів і низька сегментація клієнтської бази; істотна концентрація виданих кредитів; помірна капіталізація; низька територіальна диверсифікація, універсальність в обслуговуванні клієнтів; низька активність на ринках капіталів інших країн і залежність від ринку міжбанківського кредитування; істотні коливання обсягу простроченої заборгованості; вищі показники ліквідності на тлі істотної залежності від окремих клієнтів;

- враховуючи принципову відмінність технологій управління великим і малим банком, НБУ доцільно разом із єдиним регуляторним підходом проводити експертні оцінки ефективності системи корпоративного управління комерційним банком, стимулювати отримання ними незалежних рейтингів;

- штучне укрупнення малих та середніх банків шляхом злиття та поглинання є дилемою, оскільки: з одного боку, підвищується якість банківських послуг, вони стають доступнішими, знижується ризик неплатоспроможності банків; з іншого боку, зменшення кількості банків може

викликати посилення монополізації на фінансово-кредитних ринках, зменшити міжбанківську конкуренцію.

Метою подальших досліджень є оцінка конкурентних позицій вітчизняних та іноземних банків.

Література:

1. Руденко В. Проблеми зростання [Електронний ресурс] / В. Руденко, К. Дружерученко // Український діловий тижневик "Контракти". – № 09 від 02. 03. 2009 р. – Режим доступу: <<http://www.kontrakty.com.ua/show/ukr/article/45/09200911556.html>>.
2. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України (щодо регулювання діяльності банків) № 0884 від 23. 11. 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=30776>.
3. Стабільності банківської системи загрожує ручне керування НБУ кількістю банків: Прес-реліз УКБС від 05. 11. 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://banki.ua/article/?news_id=3096>.
4. Фабер С., Карчева Г. Фінансовий стан та основні проблеми діяльності банків в 2004 р. [Текст] / С. Фабер, Г. Карчева // Вісник Національного банку України. – 2005. – № 3. – С. 9-19.
5. Прозоров Ю. Особливості інституційних перетворень та концентрація банківського капіталу в Україні [Текст] / Ю. Прозоров // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 7. – С. 11-13.
6. Кот О. С. Контроль капіталу банків у площині міжнародної інтеграції [Електронний ресурс] / О. С. Кот // Вісник Української академії банківської справи. – 2009. – № 1. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VUABS/texts/2009_1/26_3_09.pdf>.
7. Скоробогач О. І. Проблеми та перспективи розвитку малих і середніх банків в Україні [Текст] / О. І. Скоробогач // Інноваційна економіка. – 2009. – № 3. – С. 147-151.